

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Поліщук К. М.

У статті розглянуто особливості сприйняття та осмислення інформації про навколишній світ дітьми старшого дошкільного віку, уточнено структурні компоненти світоглядних уявлень у цей віковий період, запропоновано критерії та показники діагностики їх сформованості.

Ключові слова: світоглядні уявлення дітей старшого дошкільного віку, критерії, показники, методики діагностування.

В статье рассмотрены особенности восприятия и осмысления информации об окружающем мире у детей старшего дошкольного возраста, уточнены структурные компоненты мировоззренческих представлений в этот возрастной период, предложены критерии и показатели диагностики их сформированности.

Ключевые слова: мировоззренческие представления детей старшего дошкольного возраста, критерии, показатели, методики диагностирования.

The article examines peculiarities of perception and interpretation of information about the surrounding world by senior preschool children. Structural components of world outlook at this age are specified; criteria and indicators of its formation are proposed.

Key words: world outlook of senior preschool children, criteria, indicators, methods of diagnosis.

Проблему формування світогляду людини можна вважати актуальною для будь-якого історичного періоду. У працях філософів, педагогів, психологів знаходимо чимало підходів до визначення даного феномену на різних вікових етапах становлення особистості (В. Андрущенко, Аристотель, Дж. Берклі, І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кант, В. Кузь, О. Люблінська, Н. Менчинська, Б. Неменський, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, К. Ушинський, А. Шопенгауер, В. Штерн, К. Юнг та ін.). Висновки зазначених напрацювань переконливо свідчать, що закладання усіх життєво важливих основ її розвитку, а отже, і світогляду, відбувається у дитинстві. Як результат узагальнення знань про елементи природної та соціальної навколишньої дійсності, уже у старшому дошкільному віці, з'являються перші світоглядні уявлення – певна система узагальнених емоційно забарвлених образів, які виникають у свідомості дитини під впливом набутого життєвого досвіду та визначають характер взаємодії дитини з навколишнім світом. На думку деяких дослідників (В. Демиденко, М. Ратко), за змістовими характеристиками це новоутворення можна вважати основою формування повноцінного світогляду дорослої людини.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури свідчить, що в центрі уваги науковців перебувають питання змістового наповнення уявлень дошкільника про навколишній світ, їх переважаючого емоційного фону та визначення можливостей впливу дошкільного навчального закладу та сім'ї на процес формування світоглядних уявлень маленької особистості (Н. Гавриш, М. Зінов'єва, О. Кононко, І. Куліковська, Э. Музенитова, В. Мухіна, С. Онощенко, М. Осоріна, Т. Поніманська, М. Ратко, Л. Шелестова та ін.). Досить актуальним та малодослідженим залишається визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості світоглядних уявлень у старшому дошкільному віці.

Формування світоглядних уявлень особистості відбувається в процесі пізнання нею навколишнього світу та послідовно проходить етапи виявлення у навколишньому нових елементів, їх осмислення та перенесення у власний досвід взаємодії. Впорядкована система таких індивідуальних уявлень змістовно збагачується в процесі життєдіяльності людини. У дитинстві спостерігається період активного накопичення уявлень про елементи навколишньої дійсності, що у підлітковому віці є основою для аналізу та переосмислення свого вже існуючого життєвого досвіду.

Старший дошкільний вік у процесі формуванні особистості науковці називають "якісно своєрідним" [3, с. 6]. Вікові новоутворення у розвитку дитини (наявність образу "Я", самооцінки, самолюбства, рівня домагань, особистісних очікувань; субпідрядність мотивів; реальна оцінка власних можливостей; вміння керувати собою; здатність до рефлексії; позитивні зрушення у сфері всіх психічних процесів – сприймання, пам'яті, уяви, мислення; здатність оперувати не тільки чуттєвими образами, а й більш узагальненими уявленнями, в яких об'єднуються і поодинокі враження, і судження про предмети) зумовлюють низку особливостей сприйняття та переосмислення інформації про навколишній світ. Так,

відомі психологи Л. Венгер та О. Запорожець, зазначають, що процес сприйняття елементів навколишнього світу відзначається: спостережливістю – діти помічають все, навіть дрібні деталі, особливо привертають увагу нові яскраві іграшки; допитливістю – прагнуть знати якомога більше, про що свідчить велика кількість запитань до дорослих; емоційністю – спочатку відчувають світ, а потім усвідомлюють його; здатністю до аналізу ситуацій – спостерігаючи за об'єктами, діти роблять власні самостійні висновки, створюючи свою картину світу, проте, помічаючи різні явища та факти, не завжди здатні проникнути в глибинну їх сутність; здатністю помічати та виділяти властивості предметів з урахуванням ґендерного фактору [5].

Розкриття старшим дошкільником суті предметів і явищ навколишньої дійсності, усвідомлення істотних зв'язків і відношень між ними відбувається за допомогою низки розумових і практичних дій. Розумові дії визначають як дії з предметами, відображеними в образах, уявленнях і поняттях про них. Їх головні складові елементи (операції), або процеси, – аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація – стають доступними дітям лише у старшому дошкільному віці [4, с. 22].

Завдяки таким змінам у мисленні особистість здобуває розуміння предметів і явищ навколишньої дійсності. Науковці розглядають розуміння як складну аналітико-синтетичну діяльність інтелекту, спрямовану на розкриття внутрішньої сутності предметів, процесів і явищ, усвідомлення зв'язків, відношень, залежностей, які в ній відображаються. Необхідною умовою розуміння будь-яких фактів виступають достатні знання та життєвий досвід людини, які є ключовими компонентами цього процесу. Критерієм розуміння ж є сформульована в слові думка, яка відображає знання істотних ознак предмета чи явища. Уміння охарактеризувати словами те, що осмислюється, свідчить про правильне розуміння [5].

Результати експериментальних досліджень низки психологів генезису формування доказів у дітей (О. Запорожець, Г. Луков, М. Вовчик-Блакитна, Т. Косма, О. Люблінська, А. Венгер, І. Мінська та ін.), присвячених особливостям мислення дітей дошкільного віку, свідчать, що, всупереч концепції "алогічності" раннього мислення Ж. Піаже, діти цього віку, за умов наявності у них досвіду, мислять логічно та спираються на спостереження доступних для їх розуміння фактів, висловлюють правильні судження, узгоджують їх, не впадаючи при цьому у протиріччя [5]. Необхідними умовами для становлення перших проявів доказовості мислення у дошкільників виступають: спілкування дитини з дорослим, у процесі якого дитячі судження піддаються сумніву або висловлюються думки, протилежні дитячим, що спонукає до обґрунтування своїх думок; наявність у дошкільника практичних знань про предмет доведення та впевненості в їх об'єктивності; здатність дитини виділяти суттєві та несуттєві для даної ситуації властивості предметів та, спираючись на перші враження, висловлювати правильні судження; наявність необхідних узагальнень та уміння користуватися ними з метою обґрунтування власних думок. Сьогодні ж навчання дитини дошкільного віку розмірковувати в контексті її особистісного розвитку визначено одним із важливих педагогічних завдань дошкільної освіти. Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні зазначено, що у старшому дошкільному віці засобом реалізації можливості самостійних узагальнень та систематизації інформації, виведення нових знань з уже засвоєних виступають логічні уміння. Їх формування у цьому віці передбачає створення умов для навчання дітей: використовувати початкові логічні прийоми, пов'язані з формуванням понять; будувати найпростіші висловлювання за допомогою зв'язок "і", "чи", "якщо, то", "ні"; робити правильні умовиводи (елементарні за змістом та нескладні за формою), доводити правильність свого міркування [2, с. 12].

Низка робіт, присвячених особливостям дитячого мислення, дає можливість визначити своєрідність побудови дитиною уявлень про світ. Так, Ж. Піаже виділив три типи інтелектуальних уявлень, властивих дитині: реалізм (опредметнення психологічних подій), анімізм (наділення фізичних об'єктів життям, волею, свідомістю), артифікалізм (розгляд всіх подій та явищ навколишнього світу як виготовлених людьми для певних завдань). При цьому психолог розвиток мислення дитини визначає обсягом індивідуальної життєвої практики, яка має характер урівноваження з навколишнім середовищем. А. Валлон зазначає, що схильність дитини до одухотворення неживої природи пояснюється первинністю в її досвіді причинно-наслідкових зв'язків між нею та оточенням відносно інших видів причинності. У зв'язку з цим діти наділяють подібними соціальними рисами всі явища дійсності [3, с. 24].

Залежність між життєвою практикою та своєрідністю уявлень дітей про світ та зв'язки в ньому, які є результатом їх самостійних узагальнень, доводять і дослідження вітчизняних психологів (Л. Венгер, О. Запорожець, Г. Луков, Є. Суботський та ін.). Такі висновки дитина робить у процесі безпосереднього контакту зі світом, а їх хибність та частковість відображають обмеженість доступної практики. Аналіз наукової літератури свідчить, що для дитини дошкільного віку досвід – це не "сума перебувань" в різних

життєвих ситуаціях; це система, яка функціонує і розвивається; робота душі, де переживання може привести до прориву в нове буття. Завдяки осмисленню та усвідомленню свого досвіду зникає фрагментарність і з'являється єдність та осмисленість буття, а особливості перебігу цього процесу визначаються характером її спілкування з дорослими [1, с. 176].

Навколишнє середовище є джерелом та умовою розвитку особистості, що спрямовує її активність (Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Леонт'єв, К. Платонов, С. Рубінштейн). Від того, як відбувається реалізація активної спрямованості дошкільника, залежить побудова його міжособистісних стосунків. У міру того, як відбувається усвідомлення дошкільником активної спрямованості, формується його самосвідомість. Морально-етичні судження про навколишню дійсність також диктуються спрямованістю. Аналіз робіт низки вітчизняних психологів (Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.) показав, що спрямованість майбутньої особистості складає сукупність мотивів, які орієнтують діяльність дитини, формують її поведінку та ставлення до навколишнього світу [3, с. 65].

Результатом безпосереднього або опосередкованого знайомства дошкільника з елементами навколишньої дійсності є формування власного досвіду дитини, який виражається в знаннях про навколишній світ, уміннях і навичках взаємодії з ним, ставленні до нього. Як зазначає С. Онощенко, кожен з названих елементів має емоційну складову, яка виступає як емоційно забарвлене ставлення до нових знань, процесу їх отримання та оперування ними, як інтерес до явищ соціальної дійсності, ознайомлення з різними сферами життєдіяльності дорослих людей і бажання брати участь в них та ставлення до соціально орієнтованої діяльності, переживання позитивних емоцій у цій діяльності [3, с. 64].

Проте емоційна характеристика не визначає та не розкриває повністю сутність ставлень дитини. Як свідчить дослідження О. Бодальова, В. М'ясищева, при однаковому емоційному ставленні змістове наповнення для кожної людини може бути різним. Ставлення характеризує не тільки емоційну, але й розумову (інтелектуальну) сферу людини – вона не може виявляти ставлення до того, що не має певного смислу. Поступово, у міру того, як дитина вникає в сутність явищ, розуміє їх значення і важливість або, навпаки, невідповідність нормам суспільних вимог, відбуваються якісні зміни безпосередньої емоційної оцінки, перетворення її на усвідомлену оцінку. Усвідомлене сприйняття навколишнього світу і визначає характер ставлення дитини [3, с. 62].

В теорії дошкільної педагогіки проблему формування ставлення до світу у дошкільників детально вивчала І. Куліковська. На її думку, світоставлення дитини формується на основі її світовідчуття та світорозуміння. Світовідчуття представляє чуттєво-емоційний компонент світобачення, світорозуміння – категоріально-інтелектуальний, раціональний. Автор підкреслює, що чуттєвість і категоріальність у світобаченні нерозривно пов'язані: чим зрозуміліший для дитини об'єкт сприйняття, тим більш позитивним буде ставлення до нього, і навпаки [3, с. 89].

Зазначене вище та аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування світогляду особистості дозволяє нам зробити висновок, що світоглядні уявлення дітей дошкільного віку як основа формування повноцінного світогляду дорослої людини складаються з наступних компонентів: інформаційно-орієнтувального, емоційно-ціннісного та діяльнісного.

Перший відображає наявні у дитини старшого дошкільного віку знання про навколишні елементи природної та соціальної дійсності, уміння узагальнювати та класифікувати предмети за різними ознаками та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами навколишньої дійсності, обґрунтовувати власну думку з приводу того чи іншого питання та є основою для формування в майбутньому пізнавального компонента світогляду особистості.

Другий компонент світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку зумовлений наявністю оцінно-нормативного (аксіологічного) компонента світогляду дорослої людини та у межах цього вікового періоду, на нашу думку, може бути названим емоційно-ціннісним. Він характеризується зосередженістю дитини на позитивних чи негативних сторонах власної особистості та навколишнього світу.

Третій компонент – діяльнісний – характеризує систему ставлень та дій дитини, фіксує прагнення дошкільника змінити навколишній світ та різні способи досягнення цієї мети, які в подальшому визначають напрям та спосіб взаємодії з елементами соціального та природного оточення.

Критерієм оцінки першого компонента світоглядних уявлень – інформаційно-орієнтувального, – на нашу думку, може бути поінформованість дошкільника, яка визначається за наступними показниками: запас елементарних знань дитини про найближчі елементи навколишньої дійсності та емоційний фон їх сприйняття; уміння класифікувати предмети та явища за різними ознаками, узагальнювати та систематизувати отриману інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, обґрунтовувати хід власних міркувань. Перший обраний показник забезпечує діагностику загальної обізнаності дитини про об'єкти та явища, емоційної забарвленості та глибини їх сприйняття, другий – оволодіння логічними операціями, необхідними для систематизації та узагальнення інформації про неї, визначає розвиток умінь дитини доводити правильність своїх думок. У підсумку визначені показники

дають нам можливість з'ясувати рівень базових знань дитини та сформованості її умінь, необхідних для оволодіння інформацією про навколишній світ.

Критерієм оцінки емоційно-ціннісного компонента світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку може бути спрямованість як основа сукупності мотивів, які орієнтують діяльність людини, формують поведінку дитини, її ставлення до навколишнього світу (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн, Л. Божович, О. Леонтьєв та ін.).

Діяльнісний компонент світоглядних уявлень у запропонованій структурі визначається за критерієм функціонування, що фіксується за показниками активності життєвої позиції дошкільника та домінуючого емоційного орієнтування в навколишньому світі та самому собі, які констатують переважаючі позитивні або негативні емоційні прояви в ситуаціях повсякденного життя і проявляються у прагненні змінити навколишній світ тим чи іншим способом.

Отже, однією з найбільш важливих особливостей дітей старшого дошкільного віку є прагнення до пізнання навколишнього світу, що зумовлює постійну зацікавленість, глибину сприйняття нових об'єктів, визначає змістове наповнення та емоційний фон сприйнятої інформації. Вікові характеристики цього періоду розвитку дитини зумовлюють низку якісних змін у формуванні основ світогляду людини – її світоглядних уявлень, які у старшому дошкільному віці складаються з інформаційно-орієнтувального, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів.

Література

1. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – 2-ге видання. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
2. КОМЕНТАР до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. ; наук. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. "Дошкільне виховання", 2003. – 243 с.
3. Музенитова Э. А. Воспитание толерантного мироотношения у дошкольников средствами фольклора : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Музенитова Эльмира Адилловна. – Ростов-на-Дону, 2009. – 250 с.
4. Плетеницька Л. С. Логіко-математичний розвиток дошкільників / Л. С. Плетеницька, К. Л. Крутій. – Запоріжжя : ЛІПС, 2002. – 156, [2] с.
5. <http://subject.com.ua/psychology/vari/index.htm>. – Назва з екрану.